

Laaggeletterdheid in Nederland

800.000 onvindbare Nederlanders

Honderdduizenden Nederlanders kunnen niet goed lezen en schrijven. Het stelsel dat werd opgetuigd om hen te vinden en taalles te geven, schiet tekort. 'Sturing, toezicht of controle is er gewoonweg niet.'

Allart van der Woude beeld Jan Rothuizen

E

n is er iemand die kan zeggen: dát moment in mijn leven, toen had ik willen kunnen lezen?' In een klein zaaltje boven in de schouwburg zitten zo'n vijftig mensen in het publiek. Het zijn

bibliothecarissen, onderwijzers en zorgverleners die deze maandagavond afkomen op een symposium over laaggeletterdheid. Op de achterste rij, zo blijkt tijdens de presentatie, zitten enkele voormalig laaggeletterden. Aan hen stelt de man op het podium de vraag.

'Ja, nou', aarzelt een grijze man van in de zestig, met voorzichtig opgestoken hand. Iedereen draait zich om. 'Ik had ooit een vriendinnetje.' Hij woonde in Friesland en zij in Brabant, waar hij zo veel mogelijk op bezoek ging. 'Maar dat liep stuk.' De afstand was te groot, haar vader was ertegen; ze besloten het uit te maken voordat het te veel pijn zou doen.

'En toen stuurde ze me een brief.' Hij had de brief weggelegd, was doorgegaan met zijn leven – tot jaren later zijn echtgenote, een andere vrouw, de brief vond en aan hem voorlas. 'Ze had met me door gewild, ze had voor me willen verhuizen. Maar het was al te laat.'

Als je het kleine zaaltje verlaat, voorbij de foyer loopt en door de grote deuren het wat troosteloze pleintje op, sta je midden in Drachten. Eén op de zes mensen is hier laaggeletterd. Het leeuwendeel daarvan bestaat uit mensen die geboren en getogen zijn in Nederland, in het Nederlands zijn opgevoed en geschoold. Eén op de zes is een hoop, maar daarin staat Drachten niet alleen. Rotterdam, Venlo, Stadskanaal, Schouwen-Duiveland en Lelystad scoren even slecht, om er maar een paar te noemen. Het is dan ook een serieus, landelijk probleem: de Nederlandse beroepsbevolking – mensen tussen 16 en 65 jaar – telt volgens de recentste cijfers zo'n 1,7 miljoen laaggeletterden.

De groep heeft een dubbel zo grote kans als niet-laaggeletterden om onder de armoedegrens te leven en is driemaal zo vaak afhankelijk van een uitkering. Ze maken minder gebruik van preventieve zorg en juist meer van de huisarts- en ziekenhuiszorg – en dus ook vaker wanneer het te laat is. Terwijl de maatschappij digitaliseert en de overheid uit wijk en dorp vertrekt, komt deze groep alsmaar slechter mee.

Het kost Nederland ruim een miljard euro per jaar, zo becijferde een rapport in 2018. Dat is niet enkel door de extra kosten voor zorg of sociale ondersteuning. Laaggeletterden stagneren vaak aan het begin van hun carrière, en daar lijdt de economie ook onder. Nederland 'produceert' steeds meer jongeren met ondermaatse leesvaardigheid: één op de drie vijftienjarigen valt in deze categorie, en het aantal neemt toe.

De ene laaggeletterde is de andere niet, maar er is een belangrijk, grof onderscheid te maken tussen twee groepen: NT1'ers en NT2'ers, zoals professionals het noemen. Het zijn de mensen die Nederlands als tweede taal spreken, de NT2'ers, en zij die zijn opgevoed of in ieder geval geschoold in het Nederlands, de NT1'ers. Die laatste groep telt zo'n achthonderdduizend mensen, iets minder dan de helft van alle laaggeletterden, die vaak al hun hele leven hun beperkte leesvaardigheid goed weten te verbergen.

Want het grote verschil tussen de NT1'ers – de 'moedertaligen' – en de NT2'ers is dat de laatste groep veelal uit zichzelf hulp zoekt. 'Zulke mensen denken: ik ben een Syriër, nogal wies dat ik geen Nederlands spreek, en dan beginnen ze aan lessen,' zegt Haas de Groot van het Landelijk Expertisepunt Basisvaardigheden. 'Voor Nederlanders is dat anders. Die voelen vaak te veel schaamte om hulp te zoeken.'

Dat maakt dat de overheid actief op zoek moet naar deze mensen, ze moet vinden, aanspreken en overtuigen om, hun schaamte ten spijt, toch weer les te nemen. 'En die gesprekken zijn echt moeilijk', benadrukt Hanneke Propitius, directeur van Stichting Lezen en Schrijven. 'De meesten die je aanspreekt op hun laaggeletterdheid zullen niet zeggen: wat fijn dat je het vraagt, stuur mij maar naar school.' Velen hebben negatieve ervaringen met het onderwijs en met bemoeienis van de overheid – en blijven daarom jarenlang, zo niet een heel leven, onder de radar.

Anja weet niet meer hoe het ongeluk is gebeurd. Of om het preciezer te zeggen weet Anja niets meer van het hele ongeluk. 'Alleen nog dat ik naar huis ben gelopen, een andere fiets heb gepakt, en weer richting werk ben gegaan.' Haar tweede poging om naar werk te fietsen slaagt zonder ongelukken, maar de collega's bij de viskwekerij sturen haar direct naar huis. 'Ik was in de war, er was duidelijk iets mis. Maar wat er precies is gebeurd weet ik niet. Waarschijnlijk ben ik in slaap gevallen op de fiets en toen aangereiden.'

Ze was achttien en had twee jaar lang overuren boven op overuren gedraaid. 'Anja zegt toch geen nee, dachten ze bij de viskwekerij. En dat was ook zo. Mijn hele schooltijd zei iedereen: je moet blij zijn als je een baan krijgt. En als je er een hebt, kun je die zomaar kwijtraken. Dus nooit nee zeggen, nooit zeuren.' Na het ongeluk begon ze aan een lang revalidatietraject, waarna het uwv haar arbeidsongeschikt verklaarde. Ze zou negen jaar thuiszitten.

Nu is Anja in de veertig en ze vertelt graag en zelfverzekerd over haar leven. We zitten op een terras in het centrum van Drachten en in mooi Fries vat ze al die jaren thuiszitten samen. 'Er is één keer iemand van het uwv op bezoek geweest. Die zei: het enige wat jij mag doen, is de

afvalcontainer bij de weg zetten.' De arbeidsdeskundige was – zoals zijn collega's voor en na hem – overtuigd dat Anja werk niet aankon. 'Toen heb ik die man maar weggestuurd.'

Het uwv had destijds met een kleine inspanning kunnen vaststellen dat Anja laaggeletterd was en dat ze hooguit een zetje in de rug nodig had om daar weer uit te komen. Ze had, zoals het veel laaggeletterden vergaat, door omstandigheden simpelweg nooit goed leren lezen. Rond haar tiende kwam ze, na een slechte tijd op de basisschool, terecht in het speciaal onderwijs. 'Daar ging het altijd om werken met je handen, en nooit om lezen.' Ze werd vooral klaargestoomd voor een toekomst bij een sociale werkplaats, iets wat ze absoluut wilde voorkomen. 'Ik vroeg om extra huiswerk en wilde weer naar een gewone school. Maar dat is er niet van gekomen.'

Dus Anja zocht op haar zestiende een baan, vond die in de viskwekerij, werkte zoveel als ze kon – en kreeg een ongeluk. De negen jaar thuiszitten die daarop volgden, waren genoeg tijd voor het uwv om zich af te vragen: moet dit wel? Als

Anja minder zelfredzaam is, hoe krijgen we haar daar dan uit?

Elke keer dat een van de achthonderdduizend onvindbare laaggeletterden zich aandient bij een loket of balie, is een uitgelezen kans om diegene tot taalles te verleiden. Het uwv is bij uitstek zo'n plek: laaggeletterden zijn zwaar oververtegenwoordigd onder bijstandsgerechtigden. Daarmee is de organisatie een cruciaal onderdeel van het Taalhuis-stelsel, dat wat oneerbiedig kan worden omschreven als een visnet voor laaggeletterden.

Het Taalhuis is een lokaal netwerk van organisaties, vaak onder aanvoering van en gevestigd in een bibliotheek, dat laaggeletterden moet bereiken. Het Taalhuis strikt het 'visnet' door organisaties en bedrijven bij de zoektocht te betrekken, en zo knoop na knoop toe te voegen, tot een fijnmazig net ontstaat. Het uwv, de schuldhulpverlening, een wijkteam en de huisarts – maar ook de voedselbank of zelfs een voetbalvereniging kunnen meedoen. Iedere aangetroffen laaggeletterde

wordt dan verwezen naar het Taalhuis, dat diegene doorstuurt naar passende taalles bij een ROC of een particulier bedrijf.

Meer dan de helft van de gemeenten in Nederland heeft een Taalhuis opgezet. Deze gemeenten bepalen zelf hoe zij dit inrichten, financieren en er toezicht op houden. Als laagdrempelige voorziening in de plaatselijke bieb zou dit hét middel moeten zijn om al die onzichtbare NT1'ers eindelijk te bereiken. 'Het is een goed idee, dat zeker. Maar die rol die ze hebben, is gewoon heel lastig', zegt Maurice de Greef. Hij bekleedt de Unesco-leerstoel volwasseneneducatie aan de Vrije Universiteit Brussel. 'Mensen die het spannend vinden om te leren lezen en schrijven, die gaan niet naar een bieb.'

Daarom leunen Taalhuizen juist zo sterk op hun 'visnet' van partnerorganisaties. Maar al deze partijen staat het vrij om mee te helpen – of juist niet. Die vrijblijvendheid, samen met een hoog personeelsverloop en precare financiering, maakt dat Taalhuizen het moeilijk hebben. 'Ze doen heel erg hun best, dat zie ik, en toch bereiken ze niet de mensen die ze willen bereiken: de NT1'ers', vervolgt De Greef. 'Dus dan gaan ze aan de slag met NT2'ers die wel komen opdagen.'

'Wat we niet mogen vergeten is dat de invoering van de Taalhuizen dertien jaar geleden samenviel met zware bezuinigingen', voegt Hanneke Propitius daaraan toe. Haar Stichting Lezen en Schrijven moest de eerste jaren van het stelsel begeleiden. Naast de gekorte budgetten veranderde er nog iets: de gemeenten hoefden niet meer standaard al hun taalonderwijs in te kopen bij een ROC, zoals ze voorheen altijd deden. 'Onder het nieuwe stelsel moest dat om de vier jaar worden aanbesteed.'

Daarmee moesten grote, ervaren maar ook dure organisaties als ROC's het opnemen tegen particuliere bedrijven. 'Dat kan betekenen dat midden in een lesprogramma de aanbesteding ineens naar een andere partij gaat', zegt Propitius. 'Dan is er net met veel overtuiging, moeite en geduld iemand overgehaald om een les te volgen, zit diegene eindelijk in de klas – en dan doek je de hele klas op. Die mensen ben je dan kwijt.'

Het maakt dat de Taalhuizen met een dubbele onzekerheid zitten. Hoe kunnen ze organisaties overtuigen om hen te helpen bij hun zoektocht? En, zodra ze een NT1'er vinden, is er dan voor hem of haar wel een betrouwbare lesaanbieder waarnaar ze kunnen doorverwijzen? Die laatste vraag blijkt betrekkelijk secundair.

'Het lukt gewoon niet om NT1'ers te vinden. En als er dan een keer eentje wordt bereikt, dan is iedereen ook meteen in een jubelstemming.' Esther Oskam is coördinator van het Taalhuis in Drachten. 'We zijn er al zo lang mee bezig. Alleen', ze pauzeert even, 'het lukt ons nog niet echt. En als ik het over "ons" heb, dan geldt dat voor Nederland in het algemeen.'

Bij haar zoektocht is Oskam afhankelijk van de hulp van partnerorganisaties in het sociale domein. Soms werken die hard mee, soms ook

niet. 'Kijk, als ze het erbij doen, naast hun reguliere werk, en het is niet vastgelegd dat het wel móet, dan kan ik niemand daarop aanspreken.' In de praktijk betekent het dat Oskam en haar collega's constant partnerorganisaties moeten motiveren en bijscholen, zodat ze laaggeletterden willen en kunnen herkennen. 'Maar dan zijn er weer nieuwe gezichten, heeft iemand de organisatie verlaten, en dan moet je weer terug om je verhaal te doen.'

Dit probleem speelt landelijk, blijkt uit een enquête die *De Groene* hield onder zo'n honderdvijftig Taalhuizen. Het stelsel is ingericht op totale vrijblijvendheid: zelfs gemeenten – nota bene de financiers – zijn niet verplicht mee te doen aan de zoektocht naar laaggeletterden, terwijl alle hulp nodig is. Elk moment dat een burger ergens aan een loket verschijnt of tegenover een zorgverlener zit, is een waardevolle kans om te kijken of deze beter wil leren lezen en schrijven. 'Dat is waar de meeste gemiste kansen voorkomen', benadrukt Oskam. 'Dat iemand bij een balie staat en dat het probleem niet boven water komt.'

Maar de professionals achter de balie zien dat veelal anders, en met een goede reden. Laaggeletterdheid zorgt voor lagere zelfredzaamheid, met alle problemen van dien – en de laaggeletterden komen naar een loket voor die problemen, niet voor hun leesvaardigheid. De schuldhelpverlener zal ze dan ook eerst helpen met hun schulden, de gemeentelijk werkconsulent helpt met zo snel mogelijk een nieuwe baan vinden, en de thuiszorg legt liever uit hoe nieuwe medicatie

werkt dan aan te dringen op taalles – ook al zou diegene daarna zélf de bijsluiters kunnen lezen.

Een welzijnswerker die met het Taalhuis in Drachten samenwerkt, vat het samen: 'Laaggeletterdheid is voor ons een beetje wat roken is voor de gezondheidszorg. Mensen komen met een kwaal naar het ziekenhuis, en de artsen zeggen: maar u rookt ook. De patiënt zegt: "Ja, maar daar hebben we het nu niet over, want ik heb nu last van dit-en-dit." Wat kun je dan doen, als behandelaar?'

Anja's weg uit de bijstand – en uit de laaggeletterdheid – bestaat uit vele bochten en nog meer toeval. Na negen jaar thuiszitten komt ze in de supermarkt een oude leraar uit het speciaal onderwijs tegen, die intussen bij het uvw werkt. 'Hij heeft voor me geregeld dat ik weer aan het werk mocht', vertelt Anja.

Ze werkt een paar jaar bij een groenteboer, maar al die tijd hoopt Anja eigenlijk op ander werk, in de zorg. Uiteindelijk vindt ze haar gedroomde instapbaan: huiskamerassistent in een verzorgingstehuis. Ze bestiert de woonkamer voor de veelal demente bewoners. 'Boterhammen voor de mensen smeren en de boel netjes houden.'

Soms moet ze het menu voor de avond op een groot bord schrijven – macaroni, vla, of iets anders. 'Ik durfde dat niet zelf te doen', zegt ze. 'Gelukkig had ik een lieve collega, die zonder iets te zeggen spiekbriefjes voor me maakte, met daar alle woorden op.' Ook buiten haar werk loopt Anja tegen problemen aan. 'Wanneer ik uit eten ging, wachtte ik altijd gewoon tot iemand anders iets bestelde en zei ik: doe mij dat ook maar. Want zo'n menu, dat begreep ik niet.'

Haar leven bestond uit honderden trucjes om haar laaggeletterdheid te verbergen. 'Tien jaar geleden ging de Primark open in Groningen, bijvoorbeeld. Maar hoe kom je erachter waar die zit? Je moet gewoon opletten uit welke straat mensen met Primark-tassen komen. Dan loop je die kant op, tot je weer iemand met zo'n tas ziet. Dan loop je die straat weer in. Met een omweg of twee kom je er uiteindelijk wel.'

Haar weg uit de laaggeletterdheid begint met puur toeval. 'Mijn partner kwam op een avond thuis en kletste even met de buurman over de heg. "Ik ga weer naar school, voor mijn taal", had die gezegd.' Diezelfde avond klopt Anja bij de buurman aan. Ze wil weten waarom hij lessen volgt, en of het 'van dat aap-noot-mies-gedoe' is. Nee, nee, zegt de buurman, ze helpen je gewoon. 'Een week later zat ik naast hem in de klas, met nog eens tien Nederlanders. Anderhalf jaar lang heb ik dat gedaan, een avond per week.'

Anja's ervaring – jarenlang onder de radar blijven, door een vertrouwd persoon op taalles worden gewezen, en vooral een hoop toeval – is verre van uniek. Het Taalhuis-stelsel is ingevoerd in de hoop dit kansspel te doorbreken, en laaggeletterden 'in de maatschappij' te vinden. Dat komt maar niet van de grond, en dat mag niemand verrassen. Al tien jaar lang constateert het

'Mensen die het spannend vinden om te leren lezen en schrijven, die gaan niet naar een bieb'

ene na het andere rapport dezelfde gebreken. Het gemiddelde Taalhuis heeft weinig tot geen steun van de gemeente, geen gezag om samenwerking af te dwingen, en is bovenal precair gefinancierd uit wisselende, vaak verdwijnende potjes.

'Het bereiken van NT1'ers faalt op dit moment in de meeste gemeenten.' Dat concludeert de Certificeringsorganisatie van Bibliotheken, Cultuurorganisaties en Taalhuizen (CBCT) droogjes. Zij voert al jaren audits uit onder Taalhuizen die daarvoor openstaan. Ondanks de serieuze en welgemeende inspanningen van honderden, zo niet duizenden mensen door het hele land, is de conclusie van vrijwel elk rapport hetzelfde: het Taalhuis-stelsel faalt.

Hoezeer het faalt, dat weet niemand, omdat daarvoor de gegevens ontbreken. ocw, het verantwoordelijk ministerie, weet niet eens hoeveel Taalhuizen er bestaan in Nederland. Zelfs voor de CBCT, die zich intensief bezighoudt met de sector, is dat een raadsel. Het zijn er rond de tweehonderd, zo gokken de meeste experts. De fundamentele vraag, over hoeveel NT1'ers er vorig jaar door Taalhuizen zijn bereikt en bijgeschoold, is eveneens onmogelijk te beantwoorden. De cijfers zijn er simpelweg niet. Het onderwijsministerie laat desgevraagd weten dat 'dit niet centraal wordt bijgehouden'. Ook een speciaal daartoe ingerichte monitor van het CBS kan het niet zeggen, omdat de aangeleverde data onvolledig of onbruikbaar is. Ook dat is niet verrassend: volgens de CBCT houdt 93 procent van de Taalhuizen niet of onvoldoende bij wat hun resultaten zijn.

Zo'n vijftig Taalhuizen die deelnamen aan de enquête van *De Groene Amsterdammer* deelden hun resultaten over 2024. Het gaat om zowel plattelands- als stadsgemeenten, wat absolute getallen vergelijken onzinnig maakt. Laten we daarom de maatschappij als uitgangspunt nemen: ongeveer de helft van de laaggeletterden behoort tot de NT1-groep. Die verhouding zou je dan ook verwachten bij Taalhuizen. Uit de enquête blijkt dat Taalhuizen gemiddeld 25 keer meer NT2'ers bereiken. Je zou kunnen denken dat ze misschien gewoon een hoop NT1'ers weten te strikken, maar nog véél meer van de andere groep. Maar nee: veel Taalhuizen, zelfs in de G5-steden, hebben in heel 2024 geen enkele NT1'er bereikt. Niet één.

Nederland hoeft maar om zich heen te kijken en de alternatieven liggen voor het oprapen. Neem onze zuiderburen, zegt Maurice de Greef. 'Die werken met dertien centra voor basisvaardigheden, een soort roc's, die jaarlijks bijna dertigduizend NT1'ers bereiken. Die centra zijn

herkenbaar, professioneel en goed uitgerust. Wij hebben tweehonderd instellingen, en bereiken misschien zesduizend NT1'ers.'

Een ander voorbeeld is Zweden, dat net als Nederland werkt met kleine, lokale netwerken. 'Maar daar steunt de rijksoverheid die ook met genoeg geld en middelen, zodat het ook echt goed functioneert. Ons budget is het laagst van heel Noordwest-Europa! Zelfs Polen en Slovenië geven nog meer uit.'

Maar geld is niet alles. 'Als je wil dat de aanpak van laaggeletterdheid werkt, dan moet er sturing, toezicht of controle zijn', zegt Hanneke Propitius van Stichting Lezen en Schrijven. 'Dat is er gewoonweg niet. Niet vanuit het ministerie van onderwijs, en ook niet vanuit een of andere inspectie. Want die bestaat niet.' Alle verantwoordelijkheid is neergelegd bij de gemeenten. 'Maar in de praktijk hoeven die alleen maar te regelen dat ze aanbesteden. *That's it.*'

Propitius verwoordt daarmee wat tientallen enquête-respondenten nadrukkelijk benoemen. Door heel het land houden gemeenten zich vaak afzijdig, zeggen Taalhuis-coördinatoren, die er daarmee alleen voor staan. 'Er moet geld voor ons werk zijn, dat is één', stelt Esther Oskam van Taalhuis Drachten. 'Maar het moet ook duidelijk zijn wie de lakens uitdeelt. Alleen als de gemeente ons een duidelijke opdracht geeft, kan ik naar de voedselbank gaan, bijvoorbeeld, en zeggen: kom op jongens, nou moeten jullie echt meedoen.'

En, het allersimpelste punt dat door tientallen Taalhuizen wordt gemaakt: betrek voormalig laaggeletterden bij deze zoektocht. Zij leggen vele malen makkelijker contact met andere laaggeletterden. Door heel het land klinkt de oproep om zulke 'Taalambassadeurs' in dienst te nemen bij bijvoorbeeld gemeenten. Tot die tijd doen ze het voor nagenoeg niets. Zo ook Anja, die naast haar

werk voorlichtingen geeft. 'Wij verzetten een hoop werk, maar krijgen er weinig voor terug.'

Nederland telt honderdduizenden mensen die de taal vloeiend spreken, maar amper kunnen lezen en schrijven. Elk jaar sluiten nog eens tienduizenden scholieren hun opleiding af met een taalachterstand. Het sluit hen buiten de maatschappij, ondermijnt hun autonomie, en berooft hen simpelweg van het plezier van lezen.

Het feit dat Nederland zich dit laat overkomen ligt volgens De Greef aan de hiërarchie van leren. 'De gedachte is dat we ons met onderwijs moeten richten op de "bovenlaag" van de maatschappij, omdat die economisch het verschil zou kunnen maken.' Daarmee verliezen we een andere groep uit het oog. 'Er zijn zo ongelooflijk veel mensen die maar één klein stapje hoeven te maken naar geletterdheid. Met een beetje steun krijg je ze er wel.'

Na dat ene stapje volgt nog veel meer. Anja is hét voorbeeld: na de eerste lessen op de avondschool met haar buurman volgde ze via haar werk een mbo-opleiding. Toen nóg een opleiding. 'Ik ben nu hartstikke trots. Twee diploma's op zak, een eigen huis, een eigen auto. Allemaal dingen waarvan mensen dachten dat ik het niet zou kunnen.'

Anja's verhaal hangt wellicht aan elkaar van toeval – een oud-leraar in de supermarkt, een buurman bij de heg – maar het getuigt net zo goed van eindeloos geduld en bovenal een enorme wil om te leren. Van Stadskanaal tot Rotterdam, van Lelystad tot aan Venlo: overal lopen vandaag mensen rond die ook zelfredzaam willen en kunnen worden, maar het goede toeval gewoonweg nog niet hebben gehad. Want zo is de harde realiteit. Dát is vooralsnog de grootste factor die bepaalt of iemand een leven lang laaggeletterd blijft of niet: toeval. ■

